

SFAH

Generalforsamling

Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie holdt d. 29. marts 2006 generalforsamling på ABA, Nørrebro-gade 66 D i København.

1. Valg af dirigent og referent

Lars K. Christensen blev valgt til dirigent og Anette Eklund Hansen blev valgt til referent. Dirigenten konstaterede, at generalforsamlingen var rettidigt indkaldt.

2. Beretning

Formand Karen Steller Bjerregård fremlagde beretningen, som hun indledningsvis kaldte meget positiv, fordi sidste års underskud og medlemstilbagegang var vendt til et overskud og medlemsfremgang. Der havde i det forløbne år været et højt aktivitetsniveau i bestyrelsen, som aftegnedes i den positive udvikling. Foreningen har fortsat adresse hos Arbejdermuseet og ABA på Nørrebrogade 66 D, er medlem af Dansk Historisk Fællesråd og ASRA (Arbejderhistorisk Støttekreds Ringkøbing Amt), men har meldt sig ud af ITH (Internationale Tagung der Historiker und Historikerinnen der Arbeiter- und anderer sozialer Bewegungen). Udmeldelsen skyldtes dels, at medlemskabet var dyrt, men også at SFAH's medlemmer i en del år ikke har gjort brug af ITH-medlemskabet. SFAH har sin egen hjemmeside og kan også findes på Historienus's hjemmeside. Erik Strange Petersen fra Århus Universitet er SFAH's repræsentant i Arbejdermuseets og ABA's bestyrelse. Det daglige kontorarbejde i SFAH passes af en sekretær, som er en stor gevinst for selskabet.

Der var holdt 7 bestyrelsesmøder, samt en række møder i agitationsudvalg, redaktionsmøder, samt arbejdsdage med praktisk arbejde. SFAH udgiver fortsat Arbejderhistorie 3 (4) gange om året og medvirker sammen med Arbejdermuseet og ABA i uddeelingen af Arbejderhistorieprisen. Prisen gik i år til Mette Mortensens speciale fra RUC: *Kvindeliv i Peder Madsens gang* og Morten Bendix Andersens speciale fra Københavns Universitet: *Ungarnsopstanden 1956 i danskeres erindring – På sporet af nationale erindringsdannelser i Danmark 1948-1968*. Der har været holdt en række medlemsmøder med aktuelle emner indenfor arbejderhistorien. Møderne blev holdt i Arbejdermuseets festsal.

SFAH udgav i marts 2006 skriftserie nr. 44: Anne Trine Larsens monografi: *En slags mandinder*. Der er en antologi om Arbejderbevægelsen og EF under udarbejdelse, og der overvejes udgivelse af fortrinsvis specialer i en print on demand-serie om venstrefløjens historie. Der er indkommet 190.000 kr fra forskellige fonde til publicering af den nye Arbejdernes historie, som udgives i foråret 2007.

Antallet af medlemmer af SFAH er steget i det forløbne år – der er kommet 41 nye medlemmer, men der har også været en mindre afgang af medlemmer. Bestyrelsen vil satse hårdt på agitation og særlige (julegave-) tilbud til medlemmer, fagforeninger og studerende for at få flere medlemmer. Det er også nødvendigt, for SFAH's store kunde i fagbevægelsen, FIU, stopper fra 2007 sit indkøb af Arbejderhistories temanummer, fordi organisationen overgår til elektroniske udsendelser.

Diskussionen handlede bl.a. om følgende emner:

Møder: Der var en diskussion af, hvorfor der ikke kommer så mange til medlemsmøderne, og holdningen var, at det ikke er emnerne, der er problemet, men at annonceringen for møderne skal gøres bedre. Her må man bruge diverse muligheder på nettet, for avisannoncering er dyrt, og ved udsendelse af mail til mailinglister. Når det er relevant, kan man også holde møder sammen med andre foreninger eller institutioner. Der var almindelig tilfredshed med at holde møderne på Arbejdermuseet.

Nordisk Arbejderbevægelseskonference: SFAH kan ikke alene klare opgaven med at afholde konferencen, der skal stå en institution bag. Arbejdermuseet og ABA kommer til at stå for konferencen. SFAH må støtte, så langt kræfterne rækker. Konferencen bør afholdes, bl.a. fordi der igen er en stigende interesse for arbejdernes historie. Konferencen vil først blive i 2008. Der var stor ros til bestyrelsen for at have vendt SFAH's underskud fra tidligere år til et overskud og for at have gjort et stort arbejde i det forløbene år, så foreningen nu har en opadgående kurs. Beretningen blev sat til afstemning og enstemmigt vedtaget.

3. Fremlæggelse og godkendelse af årsregnskab. Herunder fastlæggelse af kontingent

Kasserer Knud Holt Nielsen fremlagde regnskabet. Sidste års underskud var vendt til et overskud. Årets kampagner havde givet mange nye medlemmer og et større salg af publikationer samt en mere effektiv rykning for restancer. Egenkapitalen var blevet forbedret fra 67.000 kr til 125.000 kr. Selv om SFAH mi-

ster indtægter fra salg til FIU, vil det kun give et mindre underskud på næste års budget. Bestyrelsen vil fortsætte indsatsen for at få nye medlemmer og øge salget af publikationer. Revisoren anbefalede en opstramning af forretningsgange og en opgørelse af varelageret, ellers var der ingen kommentarer. De kritiske revisorer foreslog, at der blev etableret en intern budgetstyring som støtte for regnskabsførelsen. Ellers havde de ingen kommentarer.

Diskussion og forslag: Der skal gøres en indsats for fortsat at sikre den positive udvikling i økonomien. Dette kan f.eks. ske ved at forhandle nye aftaler om salg af elektroniske artikler til FIU og andre samt ved at forsøge at hverve flere medlemmer fra fagbevægelsen og blandt studerende. Hjemmesiden kan opprioriteres, så der kan sælges artikler og andre services herfra. Lars K. Christensen vil godt hjælpe med tilrettelæggelse af en ny hjemmeside.

Regnskabet blev herefter enstemmigt godkendt.

4. Indkomne forslag

Der var ingen indkomne forslag.

5. Valg

Valg af bestyrelsesmedlemmer: På valg var Karen S. Bjerregaard, Torsten Lange, Michael Kjeldsen og Knud Holt Nielsen. Michael Kjeldsen ønskede ikke genvalg, Maria Dohlmann ønskede at udtræde af bestyrelsen, og Johan Bressendorff var udtrådt. Som nye medlemmer af bestyrelsen blev foreslået: Iben Jagd, Fjordmuseet; Mette Mortensen, Nationalmuseet; Lise Hedegård Rasmussen, Århus Universitet og Martin Grunz, Københavns Universitet.

Herefter valgtes: Karen S. Bjerregaard, Torsten Lange, Knud Holt, Iben Jagd, Mette Mortensen, Lise Hedegård Rasmussen, Martin Grunz.

Revisorerne var ikke på valg

6. Eventuelt

Formanden takkede de afgående medlemmer for et godt arbejde.

Lars K. Christensen opfordrede arbejderhistorieinteresserede til at tage aktivt del i aktiviteterne i industrikulturens år i 2007.

Forskning

Center for Koldkrigsstudier

Fredag den 26. maj blev der på Syddansk Universitet afholdt et møde for folk, der er interesseret i den kolde krig, og som på forhånd havde tilkendegivet, at de ville støtte tanken om oprettelsen af et center eller, som nogle vælger at kalde det, et netværk med kontor. Små tyve personer fra KUA, RUC, AAU, FAK (Forsvarsakademiet) og SDU mødte op, men ideen støttes af en bredere kreds. Mødet godkendte sammensætningen af en "styregruppe", der skal sikre centrets faglige kvalitet og integritet, og som skal fungere som sparringspartner for den daglige ledelse. Styregruppen består af: prof. dr.phil. Knud Jespersen, Syddansk Universitet, prof. dr.phil. Kurt Jacobsen, Copenhagen Business School, prof. dr.phil. Jens E. Olesen, Universität Greifswald, institutleder MA Sven Holtsmark, Institut for Forsvarsstudier Oslo, seniorforsker brigadegeneral MA Michael Clemmesen, Forsvarsakademiet, ph.d.-stipendiat, MA Ingeborg

Philipsen, Københavns Universitet. Den daglige ledelse varetages af Thomas Wegener Friis og undertegnede.

Baggrunden for initiativet er et ønske om at skabe et bredt netværk for danske og internationale forskere og på det grundlag søge at tilvejebringe mulighederne for etablering af et center, hvor forskere og ph.d.-studerende (historikere, slavister, amerikanister, germanister, litterater, kulturforskere og samfundsforskere) i kortere eller længere tid kan tage ophold og arbejde med deres projekter.

Tanken fik for alvor næring, da det i december sidste år blev klart, at regeringen og Dansk Folkeparti ønskede at øremærke 10 millioner kr. til forskning i den kolde krig. I Odense tog vi kontakt til alle de koldkrigsforskere, vi kendte, og bad dem støtte en henvendelse til viden-skabsministeren, hvori vi fremsatte et konkret forslag til, hvordan den ikke ubetydelige sum penge mest effektivt kunne anvendes. Kort fortalt argumenterede vi for oprettelsen af et netværk/center, hvor synergien mellem de forskellige forskere kunne udnyttes, for en åben ansættelsesprocedure i overensstemmelse med universiteternes tradition, for uafhængige forskningsprojekter, som alene den enkelte forsker skulle stå til ansvar for og for opfattelsen af, at centret skulle fungere som katalysator for samfundsdebatten om dette vigtige emne. Forskningen skulle rettes mod følgende fire områder: det militære trusselsbillede, international politik, den kolde krigs kulturhistorie og de hemmelige tjenesters aktivitet. Eftersom henvendelsen havde opbakning fra stort set den samlede stand af yngre, ældre og

kommende forskere på området, og eftersom de repræsenterer alle de institutioner, hvor man beskæftiger sig med den slags, mente vi, at vi havde en god sag. Et eller andet gik imidlertid galt, og en embedsmand kunne engang i foråret meddele os, at man havde besluttet at placere projektet hos Forsvarsakademiet med den begrundelse, at man derude har såvel kontorfaciliteter som et fagligt miljø! (sic).

Det var naturligvis en skuffelse og så meget desto mere, fordi begrundelsen er nærmest ufors-tåelig. Der er dog ikke desto mindre stadig brug for et center og et netværk, der skal fungere efter de beskrevne principper, og det er det, vi nu forsøger at realisere. En udtalelse på mødet på SDU om, at det nu skulle være slut med at brokke sig over 'Langballecentret' og at kræfterne i stedet skulle bruges på noget, der var bedre, er meget betegnende for den ånd, der driver værket. En række ansøgninger om økonomisk støtte er allerede afsendt, og flere er under forberedelse. Uanset om vi opnår ekstern støtte, vil vi i det kommende undervisningsår afholde en række seminarer og konferencer i centrets regi. Man vil kunne læse mere om alt dette på centrets hjemmeside, der skulle komme i luften om kort tid.

Skulle der være nogen, der har fattet interesse for foretagendet, eller som er brændt inde med gode ideer eller projekter, som man kunne tænke sig at realisere inden for centrets rammer, hører vi meget gerne fra jer. Vi er naturligvis også altid klar til at besvare spørgsmål.

Erik Kulavig, kul@hist.sdu.dk
Thomas Wegener Friis
twfriis@hist.sdu.dk

Konferencer

Neue Forschungen zu den Nachrichtendiensten in Deutschland

I anledning af 50-året for dens oprettelse havde den årlige konference (7.-9. april) for *International Intelligence History Association* (IIHA) sat fokus på den (vest)tyske efterretningstjeneste *Bundesnachrichtendienst* (BND), der netop for tiden er stormombrust på grund af BND's hemmelige bidrag til den amerikanske krigsførelse mod Saddam Husseins Irak. Selskabets konferencer samler som regel både forskere og praktikere inden for efterretningsmetier. Årets konference var ingen undtagelse.

Problemet ved tidligere aktørers udsagn i denne sammenhæng er desværre ofte, at de meget nødtigt kommer med nye eller substantielle informationer. Ej heller på dette punkt repræsenterede konferencen noget nyt. To fremtrædende BND-folk leverede indlæg på konferencen. Den ene var Hans-Henning Crome, tidligere afdelingsleder i BND. Den anden var tjenestens tidligere chef, karrierediplomaten Hans-Georg Wieck. Crome leverede et stykke officiel firmahistorie om BND og forløberen Organisation Gehlen. Her fik publikum husets egen version af, hvor succesfuld og visionær dets grundlægger, den tidligere chef for Wehrmachts Fremde Heere Ost (FHO) Reinhard Gehlen og folkene omkring ham havde været. Der var således i højere grad tale om en rehabilitering af den tidlige vesttyske tjeneste end en problematisering af det alvorlige og spændende dilemma om, hvad man skulle

gøre med den gamle elite, der indtil da havde serviceret nazismens krigsmaskine og repressionsapparat. I de senere år er man i voksende omfang blevet opmærksom på, at de valg som efterkrigstidens Tyskland stod overfor langt fra bare var simple sort/hvide. Det var i stedet en gråzone, hvor man måtte afveje fortidens synder med fremtidens behov for at opbygge et stabilt og helst demokratisk samfund på diktaturets ruiner.

Ud fra et historisk og videnskabeligt synspunkt havde Cromes oplæg ikke nogen væsentlig værdi. Det samme gjaldt i høj grad også hans tidligere chef Wieck, der holdt foredraget "50 års BND i tilbageblik – perspektiver". Den tidligere ambassadør og BND-chef fyldte tiden med ord, mens tilhørerne blev ældre. De to tidligere e-folks præsentationer satte fokus på problemet med historiske aktører, nemlig tendensen til at tale om alt andet end det, de faktisk er de fremmeste eksperter på: deres eget liv og deres egne erfaringer. I stedet for forsøger aktørerne at fortælle historie. Det er ærgerligt, for det behersker den faglærte historiker som hovedregel bedre.

Konferencens videnskabelige bidrag var helt naturligt af forskellig kvalitet. Efterretningshistorien er et ganske nyt felt og kæmper stadig med flere problemer som for eksempel manglen på kilder og fraværet af en fast forankret forskningstradition. Det store forskningsmæssige potentiale, som feltet indeholder, opvejer dog til fulde dets mangler. Dette blev demonstreret af de af konferencens foredrag, der hævdede sig over de øvrige. Det drejer sig om en fællespræsentation af Matthias Uhl, Deutsches Historisches Institut Moskau, og

Armin Wagner, den tyske hærs officersskole i Dresden, samt oplæggene af Helmut Müller-Engbergs, fra *Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der DDR* (BStU), og Shlomo Shpiro, Bar-Ilan Universitetet i Tel-Aviv. På hver sin facon markede disse præsentationer, at det inden for efterretningsforskningen trods de komplicerede omstændigheder er muligt at lave velfundede resultater.

Uhl og Wagners præsentation om den vesttyske militærspionage mod de sovjetiske tropper i DDR markede sig på mange måder som konferencens højdepunkt. I de seneste år er den vesttyske efterretningstjeneste i lighed med efterretningstjenesterne i andre lande begyndt at udvise et minimum af åbenhed omkring sin historie og har frigivet dokumenter til det tyske forbundsarkiv. Uhl/Wagner havde udnyttet denne nye kildesituation og kombineret den med kilder fra det amerikanske militær og det østtyske kontraefterretningsapparat, Ministeriet for Statssikkerheds hovedafdeling II. På denne baggrund har de to historikere været i stand til at tegne et overbevisende billede af den omfattende vesttyske spionage i Østtyskland.

Militærspionagen mod Sovjetunionen var BND's oprindelige hovedkompetence. Kernepersonalet var overgået fra Wehrmachts FHO eller andre tyske efterretningsapparater til at tjene amerikanerne i Organisation Gehlen. De krigsprøvede efterretningsfolk havde indgående personligt kendskab til den Røde Hær og bragte desuden et omfattende efterretningsmateriale med sig, der som baggrundsviden var anvendelig op til tyve år efter af-

slutningen af den anden verdenskrig. De gamle tyske e-officerers baggrund var værdifuld, og den medvirkede til at etablere Gehlens folk som først amerikanernes forlængede arm i Øst og senere som et betroet NATO-medlem. Ikke mindst fordi militære informationer var i høj kurs i 1950'ernes Kolde Krig. Organisation Gehlen/BND's primære opgave i disse år var netop militærspionagen, først som følge af 1960'ernes begyndende detente forskød de efterretningsmæssige prioriteter sig i retning af den politiske spionage. Således var godt 80 % af BND's agenter i 1950'erne beskæftigede med militær.

Den vesttyske efterretningstjenestes opdrag på DDR's territorium var at skabe et løbende opdateret billede af *order of battle*-situationen. Den skulle med andre ord hele tiden være informeret om, hvor hvilke fjendtlige styrker befandt sig hvornår. En del af den løbende overvågning indgik som en del af Vestens samlede *early warning* eller advarselsbarometer for den militære situation i Europa. Således havde BND eksempelvis placeret agenter ved vigtige infrastrukturknudepunkter, hvor det ville være simpelt at konstatere en forøget sovjetisk militæraktivitet og eventuelle krigsforberedelser. På DDR's territorium holdt vesttyske agenter 420 militære installationer for det meget store sovjetiske troppekontingent i Tyskland og for DDR's Nationale Folkehær under såkaldt "ständige Überwachung" – altså under konstant overvågning.

Til sin rådighed havde BND ifølge de amerikanske militærmyndigheder i den tidlige kolde krig godt 4.000 agenter spredt ud over Østeuropa. Agenterne var

både indsat uden for samt inden for murene på de sovjetiske kaserer, som BND som en særlig kuriositet for de tidligere Wehrmachts- og SD-officerer benævnte ved deres navne i Hitler-tiden. Muligheden for at operere inden for de spærrede militære områder var ikke dårlig. Godt 8.000 DDR-borgere arbejdede for de sovjetiske militærmyndigheder og udgjorde en omfattende gruppe af hverveobjekter.

Berlinmurens opførelse var et hårdt slag for den vesttyske Human Intelligence (altså agentvirksomhed) på DDR-territorium. Uhl/Wagner dokumenterede, hvordan informationsstrømmen i årene efter murens opførelse faldt, indtil det i 1970'erne lykkedes BND at etablere nye netværker. Årsagen til nedgangen i informationer forklarede den britiske forsker Paul Maddrell fra University of Wales i et foredrag over østtyske MfS' såkaldte kontraspionage "sejr" over BND. Vestberlin havde indtil 1961 været de vestlige efterretningstjenesters primære udgangspunkt for agentvirksomhed i Østtyskland. Her kunne de uden alvorlig risiko mødes med deres agenter for at overdrage instrukser og modtage informationer. Muren afbrød denne trafik. Og skønt BND havde forudset grænselukningen og forberedt sig for eksempel med døde postkasser og radioudstyr i DDR, så blev tjenesten ramt hårdt og mange radioagenter blev fanget af MfS' "pejlevogne".

Et særligt forhold ved de frigivne BND-akter, som Uhl og Wagner har benyttet sig af, er, at kilderne til de militære informationer er opført. Agenters aktiviteter kan således måles ved antallet af indleverede informationer, og deres position kan cirka

skønnes på baggrund af indholdet. Heraf fremgår også, at vesttyskerne havde svært ved at trænge ind i de højere lag i det sovjetiske militær i DDR. Således var informationsniveauet fra hovedkvarteret i Wundorf nødtørftigt. Her stødte BND mod den forenede kontraefterretningsmæssige indsats fra østtyske MfS og fra de sovjetiske sikkerhedsmyndigheder. Af henvisningerne til kilderne til informationerne er det også muligt at få et indtryk af det vestlige efterretningssamarbejde med dæknnavnet FLEURUP (altså interflora). Herigennem fik tyskerne en række informationer blandt andet gennem efterretningssamarbejde med Danmark – med dæknnavnet BEGONIE. Indholdet og omfanget af dette samarbejde kan følges i det frigivne BND-materiale. Så meget desto mere paradoksalt fremstod det, at BND-manden Crome i sit firma-oplæg nægtede at udtale sig om samarbejdet med andre tjenester. Uhl og Wagners præsentation var et godt bud på den første kildebaserede forskning i vesttysk efterretningshistorie. Det kan derfor forventes udgivet i en overskuelig fremtid. I det forestående nummer af tidskriftet *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* har makkerparret i samme boldgade en artikel om BND og den anden Berlinkrise.

Det andet meget bemærkelsesværdige oplæg på konferencen var BStU-historikeren Müller-Engbergs. Endskønt BStU-forskeren havde delvis mundkurv på, på grund af Stasi-lovens beskyttelse af vestlige efterretningstjenester, så var han i stand til at optegne et billede af den komplekse efterretningssituation i Tyskland i den tidlige kolde krig. I denne periode forsøgte en

mængde lykkeriddere og freelance agenter, mange med rødder i det nazistiske regimes efterretningstjenester, at klare sig ved at sælge informationer og deres kompetencer til den højeste byende af mange forskellige efterretningstjenester, der opererede i landet. En af det kendteste af denne slags var den senere BND-officer og KGB-spion Heinz Felfe.

Müller-Engbergs lagde ud med at fortælle om den såkaldte "Generalvertrag" eller Parisaftalen, der 1952 skulle muliggøre Vesttysklands remilitarisering. Inden Konrad Adenauer-regeringen kunne fremlægge den, var DDR's Walter Ulbrich i stand til at afsløre den ved en pressekonference. Eller rettere, han var næsten i stand til det. Dele af Ulbrichts informationer var korrekte, men andre dele var forfalskede. Resultatet var i stedet for en succes for østtyskerne en pinlig affære. Konsekvenserne af blamagen står at læse i Markus Wolfs erindringer. Østtyskerne mente, at det skyldtes, at kommunistpartiets gamle efterretningstjeneste, hvis netværker Wolfs HVA havde overtaget, var infiltrerede. Resultatet blev, at det gamle netværk blev afviklet og helt nye bygget op over en dekade. Episoden kostede 100 gode agenter i Vesttyskland, et enormt tab målt i tid og penge. Müller-Engbergs foredrag afdækkede baggrunden for denne efterretningsmæssige katastrofe, der viste sig at være et produkt af et højest aparte BND-KGB-samarbejde.

Affæren havde sin baggrund den postnazistiske efterretningsorganisation "Die Bruderschaft" i Hamborg, en broget forsamling der samlet og individuelt tilsyneladende tjente flest mulig herrer.

Den indsamlede informationer og solgte dem videre. Et medlem, August Morritz, der var eftersøgt for krigsforbrydelser i Frankrig, virkede konspirativt som arkivar i den østtyske dækonorganisation VVN, foreningen for ofre for naziregimet. Han hverves 1948 af kommunistpartiets efterretningstjeneste og opbygger netværket "Kornbrenner" af tidligere SD (Sicherheitsdienst)-folk, der for gode penge leverer østtyskerne en mængde værdifulde og opdaterede topinformationer. Imidlertid får Morritz også kontakt til BND/Gehlen, der indleder et dobbeltspil, hvorigennem Østberlin fodres med dels korrekte dels forfalskede informationer. I denne strøm modtager østtyskerne også den forfalskede "Generalvertrag", der får alvorlige konsekvenser. Så vidt det vesttyske spor.

KGB's bidrag til historien består i yderligere et dobbeltagent-spor. BND-officerer, der leder operationen på vesttysk side, er den senere kendte KGB-spion Heinz Felfe, hvis profil i øvrigt minder meget om Morritz'. Igennem Felfe er KGB underrettet om operationen, og lader således deres allierede Ulbricht falde igennem for åbent tæppe. Den ansvarlige KGB-officer spiller desuden en væsentlig rolle i opbygningen af HVA, som KGB lader miste de ovennævnte kilder. Alt sammen for at beskytte agenten Felfes identitet. Således at scoren ved affærens udgang står 100-1 til BND ved halvlæg. Historien er beskrivende for de uafklarede forhold i Tyskland i starten af den kolde krig. Samtidig giver den et billede af flere efterretningstjenesters modus operandi samt af konsekvenserne af en desinformationssag. Hvis BStU-myndigheden var

mere åben, også hvad angik allieret spionageaktivitet – der var omfattende i Tyskland – ville billedet formodentlig yderligere kompliceres med mulige indspark fra franske, britiske og amerikanske hemmelige tjenester, men samtidig fremstå mere lærerigt.

Som nævnt havde konferencens israelske bidrag langt mere end kuriositetens værdi. Shlomo Shpiro, der i flere år har gjort sig bemærket som efterretningsforsker, fremstod ikke med helt samme kildemæssige fasthed som de tyske bidrag. Shpiros oplæg var præget af at være lavet ikke mindst på baggrund af oral history. Ikke desto mindre indeholdt det et afbalanceret forhold mellem analyse og konkrete eksempler. Dertil kastede det lys over aktiviteterne fra flere af verdens mest aktive efterretningstjenester, nemlig de israelske. Deres aktivitet er i lyset af den undtagelsestilstand, som staten Israel har befundet sig i siden sin oprettelse, meget interessant i den nuværende situation, hvor efterretningstjenesterne pålægges et stadigt større ansvar for opretholdelse af tryghed og normalitet i Vesten. Kravene til de israelske tjenester har i mange år været store, ikke mindst i spørgsmålet om kommunikation med agenter, der ofte er achilleshælen i et HUMIT-forløb. I en terrorverden er informationer, der ikke når hurtigt nok frem eller ikke omsættes, de facto værdiløse. I denne sammenhæng er det bemærkelsesværdigt, at de israelske tjenester i dag hævder at have en early warning-reaktionstid i terrorsager på under 10 minutter.

Man skulle tro, at den jødiske stats efterretningstjeneste havde reservationer over for at samar-

bejde med Gehlen og de andre tidligere nazityske officerer. Ikke desto mindre opbyggede israelerne i 1950'erne operative forbindelser til Pullach, hvor hovedkvarteret ligger placeret i Rudolf Hess' og Martin Bormanns tidligere ferieressort. Samarbejdet gav israelerne flere operative fordele inden for det, der kaldes hvervninger under "falsk flag". Ved sådanne hvervninger udgiver efterretningstjenesten sig for at være en anden. Det kunne for Israel være nødvendigt, når man ønskede at trænge ind i arabiske lande og organisationer. Her var villigheden til at lade sig hverve som israelsk spion ikke stor. De israelske tjenester med den primære udlandstjeneste Mossad i spidsen udgav sig derfor gerne for at være fra NATO, USA eller Tyskland. Den tyske falske identitet var en fordel i 1950'erne og 1960'erne, fordi flere israelske efterretningsfolk var født i Tyskland og Østrig. De havde gode sproglige forudsætninger for at optræde som tyskere og havde desuden gode *live-in-informations* om livet i Tyskland – udgav man sig således for at komme fra for eksempel Köln, var det vigtigt at man rent faktisk vidste, hvordan domkirken i Köln ser ud for ikke at blive afsløret.

I samarbejdet mellem Israel og BND kunne tyskerne skaffe deres partnere ægte eller troværdige, opdigtede tyske identiteter. Samtidig kunne en tysk identitet øge overlevelseshancerne for agenten ved afsløring i et arabisk land. Identificerede israelske agenter blev henrettet for et godt ord, mens en vesteuropæisk spion ikke i samme grad svævede i livsfare. Det viste Shpiro eksempelvis ved agenten Wolfgang Lodz, der efter en legaliserings-

periode i Tyskland, slog sig ned i Ægypten med identitet som en tidligere tysk Afrikakorps-officer og nazist. I Ægypten drev han en eksklusiv rideklub og knyttede vigtige kontakter i det ægyptiske establishment. Her var han eksempelvis i stand til at skaffe informationer om det ægyptiske luftvåben, der skulle vise sig afgørende for det ødelæggende israelske slag mod landets luftstyrker under 6-dages krigen. Ved Lodz' afsløring, lykkedes det BND at skabe så meget tvivl om hans nationalitet i ægypternes sind, at de undlod at henrette ham og i stedet udvekslede agenten.

Konferencens velfunderede indlæg tegner godt for forskningsretningen. Emnets konspirative karakter har tidligere haft større tiltrækning på excentrikere end på seriøse forskere. Denne tendens er klart vendt, og efterretningsmetierens og -historien præges i dag af en større grad af videnskabelighed. Det er et gode for både tjenesterne og for de omgivende samfund. Det giver tjenesterne muligheden for bydende nødvendig udvikling, evaluering og professionalisering. Offentligheden i de omgivende samfund får til gengæld muligheden for få indsigt og større forståelse på et område, der i de senere år har været i konstant vækst. I en situation hvor efterretningsvæsenet tiltager sig større kompetencer og bevillinger er det et ubetinget gode, at også den folkelige debat kvalificeres. Det åbner også mulighederne for en kompetent diskussion af vigtige emner som for eksempel parlamentarisk kontrol, der også blev kort behandlet på konferencen. Forudsætningen for effektiv og forstandig brug af efterretningstjenester og kontrol

er, at opdragsgiverne, det vil sige regeringerne, parlamenterne og befolkningerne forstår, hvad efterretningsvirksomhed er for en størrelse.

Thomas Wegener Friis

IV Ost-westeuropäisches Gedenkstättenseminar

For fjerde gang afholdtes fra 10.-13. maj på det smukke tysk-polske kulturmødested i Krzyzowa/Kreisau det årlige "Gedenkstättenseminar". Tanken bag de tilbagevendende seminarer er, at de skal udgøre et diskussionsforum for erindringskultur i Europa. Her mødes forskere, museumsfolk og andre historiefundere. Seminarieret slår således bro mellem forskningen og den praktiske anvendelse af historien i en bredere samfundsmæssig kontekst. Det er et møde, hvor informationer flyder begge veje, kontakter knyttes og der arbejdes med en bedre forståelse af, hvilken funktion historien og erindringen spiller i samfundet.

Deltagerkredsen i Krzyzowa-seminarerne er traditionelt kommet fra Central- og Østeuropa. Det afspejler sig i organisatorikredsen, der i inderkernen består af tre tyske institutioner, *Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur*, *Evangelische Akademie Berlin* og *Zentrum für Zeithistorische Forschung*. Som medarrangør står desuden det historiske selskab *Poshuk* fra Lviv og *Memorial Zentrum "Perm 36"*. Også ved dette års seminar kom deltagerne helt overvejende fra Østeuropa, hvorfor hverken konference- eller fællessproget var engelsk, og konferencen blev gennemført med simultantolkning til tysk, polsk og russisk,

hvilket måske allerede kan forekomme eksotisk på en vestlig deltager.

Til gengæld byder seminaret på muligheden for danske forskere for at stifte bekendtskab med en forskning, der normalt er lukket land på grund af sproglige og traditionelle barrierer. Der foregår i de østeuropæiske lande en omfattende og interessant samtidshistorisk forskning, der burde være af interesse i det ikke alt for fjerne Danmark.

Hovedtemaet for årets seminar var Ukraine. Derudover bød seminaret på enkelte oplæg, der faldt uden for emnet, men havde generel interesse. Det gjaldt eksempelvis en præsentation af projektet "det virtuelle gulag-museum", der på nettet under www.gulagmuseum.org har registreret effekter, der har Gulag-relevans, på en lang række af russiske museer. Et andet omfattende projekt, er opbygningen af den store udstilling om Polens historie i det 20. århundrede i Warszawa. Sluttelig faldt også en præsentation af et Center for Koldkrigsforskning i Danmark uden for seminarrets hovedlinje.

Det unge Ukraines historie i de seneste hundrede år var dramatisk og blodig. Revolutioner, krige og undertrykkelse har brudt præget befolkningen og dens sammensætning. Landet, der først blev selvstændigt efter Sovjetunionens opløsning, er først ved at finde en identitet og en form for politisk normaltilstand. Samtidig er det præget af regionale forskelle, der imidlertid ikke kom helt tydeligt til udtryk ved seminaret, da en stor del af de ukrainske deltagere kom fra Vestukraine, omkring byen Lvov, Lviv eller Lemberg alt efter temperament. Området, der indtil første verdenskrig udgjorde den

Østrig-ungarske provins Galizien, er tradisjonelt den mest nationalistiske del af Ukraine og den del, hvor ukrainsk sprog og kultur står stærkest i modsætning til det russisksprogede Østukraine. Den stærke ukrainske nationalitetsfølelse i vest kan få udslag, der kan virke overrumplende på udenforstående. Det gælder ikke mindst i forholdet til den radikale nationalistbevægelse OUN og dens væbnede gren UPA.

De vestukrainske nationalisters ageren under den anden verdenskrig var med til at skabe nogle konflikter, der endnu i dag sukker efter en kritisk historisk bearbejdning. Det gælder for eksempel OUN's varierende tyskenlige optræden, de store vestukrainske SS-enheder og ukrainernes forhold til holocaust. Et andet stort og traumatisk historisk tema er behandlingen af etniske udrensninger i Galizien, Wolynien og Lublin-området i det dengang østlige Polen ved årene omkring krigens afslutning. Området var dengang multietnisk, et forhold både ukrainere og polakker søgte at råde bod på ved at rette våbnene mod civilbefolkningen. På begge sider blev der udøvet massakrer, der stadig befinder sig i levende erindring. Den historiske bearbejdning af de nationale traumer er imidlertid en opgave, der i de seneste år har været en vis politisk vilje til at løse. At det på ingen måde er nogen let opgave vidnede lederen af IPN (det polske institut for national erindring) i Lublin, Roman D. Zinkiewicz, om. Han kunne således berette, hvordan han oplevede med de samme udtalelser af nationalt indstillede polakker at blive udskreget som revisionist og af nationale ukrainere som en typpisk plump, polsk chauvinist.

Seminaret demonstrerede behovet for en større historisk forståelse, såfremt man ikke ønsker at bygge videre på historiske forhold og myter. Det præsenterede desuden projekter, der bidrager til helingsprocessen efter de kommunistiske diktaturer. Et godt eksempel herpå var Oksana Kulyk fra Institut for Ungdomsforskning i Lviv, der arbejdede på et omfattende oral history-projekt inden for den græsk katolske kirke i Vestukraine. Ved hjælp af 1.700 interviews søgte hun at skabe et billede af kirkesamfundet under den sovjetiske repression.

Forståelsen af den østeuropæiske historie er ikke kun en ting, der foregår "på stepperne øst for Elben". Det er også en væsentlig proces, der burde tiltrække sig vesteuropæernes interesse. En større indsigt i denne historie vil kunne bidrage til at få kontinentet til at vokse sammen efter den opdeling, der stadig præger de forskellige verdener i Øst og Vest. Et fortsat og gerne voksende engagement i møder som Krzyzowa er følgelig et ubetinget gode.

Thomas Wegener Friis

Call for papers: Arbeidets historie

*Halvdagssesjon på
Det 26. nordiske historikermøtet
på Island, 8-12. august 2007*

Det er flere grunner til å blåse nytt liv i forskningen om arbeidets historie. I mange land pågår det viktige debatter og omfattende reformer som berører folks arbeid på flere plan. Arbeidet er blitt mer vevd inn i internasjonale og globale relasjoner. Kjønnsrelasjonene i arbe-

idet har gjennomgått store forandringer. I informasjonssamfunnet er både innholdet i folks arbeid og forholdet mellom arbeid og ikke-arbeid blitt endret. Nye yrker og arbeidsforhold er vokst fram, og nye arbeidskulturer, kunnskapskrav og yrkeslidelser er skapt. På flere måter har det skjedd forandringer av arbeidet som er minst like grunnleggende som de som skjedde under industrialiseringen. Dette gjør at det i dag trengs ny historisk kunnskap om endringer i folks arbeid både i kort og langt tidsspenn. Det er ennå mye vi ikke vet også om arbeidet under og før industrialismens storhetstid. Samtidig har det i senere tiår også skjedd viktige diskusjoner om teoretiske og metodiske tilnærminger innen sosial- og kulturhistorien, som i dag gjør det mulig å rette nye forskerblikk mot arbeidets historie. Siden mange sider av folks arbeid ikke har satt spor etter seg i tradisjonelle skriftlige kilder, er det viktig å tenke kreativt også om hvordan andre kilder (f.eks. minner, foto, dagbøker osv) kan brukes til å utforske arbeidets historie.

Med dette inviteres du til å delta med paper og innlegg på sesjonen om Arbeidets historie på Det 26. nordiske historikermøtet i Reykjavik i 8.-12. august 2007. Papers som presenterer nye ideer til forskning, nye prosjekter, nye perspektiver og nye måter å utforske arbeidets historie på vil bli prioritert, men alle forslag som handler om arbeid både i tidlige tider og senere tiår er velkomne. Det vil bli satt av 15 minutter til å presentere hvert paper, etterfulgt av diskusjon. Forslag til tema for paper/abstract (maksimum en halv side) sendes innen 15. september 2006 til Ingar Kaldal, som er kontakt-

person for sesjonen, epostadresse: ingar.kaldal@hf.ntnu.no (postadresse: Institutt for Historie og Klassiske fag, Norges Teknisk-naturvitenskapelige Universitet, NTNU, N-7491 Trondheim). Andre frister: 1. mars 2007: før-ste utkast til paper leveres inn til gransking. 1. juni 2007: ferdig paper sendes inn. Bidragene vil bli lagt ut på historikermøtets hjemmeside og være tilgjengelige som pdf-filer bare for konferansens deltakere.

Arkiver

Ib Nørlands arkiv

Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv kan nu præsentere Ib Nørlands arkiv, der indeholder de efterladte papirer efter en af Danmarks Kommunistiske Partis mest markante personligheder. Hovedparten af denne guldgrube kom til ABA i forbindelse med DKP's overdragelse af arkivmateriale i 1989/90. Dagbøger og en del ældre manuskripter kom til i 2004.

En helt uvurderlig gevinst for eftertiden er Nørlands dagbøger fra perioderne 1930-1940 og 1962-1989. Dagbøgerne giver, sammen med resten af arkivet, et dybt indblik i det danske kommunistpartis virke og vil kunne bidrage til forståelsen af en moskvatro kommunistes ageren i det danske samfund og i den kommunistiske kultur.

Da partiet i høj grad var hele Ib Nørlands liv, har det ikke været målet at samle alt materiale vedrørende Ib Nørland i personarkivet eller for den sags skyld at udskille alt partimateriale fra personarkivet. Der vil der-

for være yderligere levn efter ham i f.eks. DKP's og DKU's arkiver. Det materiale, der er samlet i Nørlands arkiv, er de arkivalier, der er indsamlet fra hans kontor i partihuset i Dr. Tværgade og fra Gertrud Stjernholm Nielsens og Ib Nørlands fælles hjem ved Bellahøj i København.

Arkivet omfatter 124 arkivkasser og 5 scrapbøger, der periodemæssigt dækker Nørlands liv fra de første skriftlige øvelser fra barndommen i 1920'erne til hans død som 71-årig i 1989. Fra før 1945 findes der bl.a. korrespondance med venner og familier fra 1929 og frem, f.eks. med forældrene Nana og Poul Nørland og kammeraterne fra bladet *Vi Gymnasiaster*, samt en mindre del materiale fra besættelsestiden, bl.a. breve og noter fra opholdet i Horserødlejren i 1942.

Størsteparten af materialet er fra efter Danmarks befrielse i 1945, hvor DKP igen kunne drive legal virksomhed, og hvor Nørland i hele koldkrigsperioden havde en central placering i partiet som både folketingspolitikker 1945-1947 og 1973-1979, redaktør for tidsskrifterne *Orientering* og *Tiden/Verden rundt* samt ledende partifunktionær. Materiale fra partiets virksomhed, såsom kongresser, konferencer, lands-, centralkomite- og forretningsudvalgsmøder og repræsentation i f.eks. Folkebevægelsen mod EF, udgør derfor en væsentlig del af arkivet.

Derudover har Nørlands arbejde som partiets internationale sekretær sat sig spor i arkivet i form af et omfangsrigt materiale fra mange internationale kongresser, konferencer og møder med udenlandske kommunister. Arkivet dokumenterer tillige Nørlands omfangsrige tale- og skribentvirksomhed i form af en

stor mængde manuskripter. De mange talemanuskripter, der for en større dels vedkommende dog kun består af stikord, er bevaret med sirlige overskrifter med titel, dato og sted.

Arkivet er klausuleret på almindelige vilkår. Der kan søges om adgang til materialet via ABA's elektroniske ansøgnings-skema. Adgangen til benyttelse af dagbøgerne er underlagt en bobestyrrelse og kræver en særlig skriftlig ansøgning.

Det første resultat af arkivet er allerede kommet med undertegnedes artikel: Portræt af en ung-kommunist. Ib Nørland 1932-1940, *Årbog 2005*, Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, 2006, s. 51-73. Forhåbentlig vil arkivet sætte sig spor i mange flere historier i den kommende tid.

Jesper Jørgensen
Arbejdermuseet & ABA

Internet

Den spanske revolution og borgerkrig 1936-1939

17. juli er 70-årsdagen for den højre-opstand, som udløste den spanske revolution og borgerkrig. I den anledning har Tidsskriftcentret.dk lavet en emneliste med følgende indhold:

På dansk: Oversigtsartikler – Artikler – Bøger og pjecer – Bogoversigter – Bøger på svensk online.

På engelsk: Oversigtsartikler – Sites – Artikler – Bøger og pjecer online – Film.

www.tidsskriftcentret.dk/?id=533

Marxistiske klassikere på dansk

Det omfattende *Marxists Internet Archive* har en dansk afdeling (www.marxists.org/dansk) med tekster af afdøde klassikere som Karl Marx og Friedrich Engels, Vladimir Lenin, Leon Trotsky, Rosa Luxemburg, Antonio Gramsci og John Reed. *Dansk afdeling* blev tidligere redigeret af sitet *Marxisme Online* (www.marxisme.dk), som udover ovennævnte udenlandske klassikere også har tekster af Marie Nielsen og Børge Trolle, samt nyere oversatte tekster fra det britiske Socialist Workers Party, f.eks. Tony Cliffs bog om Rosa Luxemburg. Nu har gruppen Socialistisk Standpunkt overtaget redaktionen af *Dansk afdeling*, og de har også lanceret et nyt site: *Marxistiske Klassikere* (www.marxister.dk). Dette site er p.t. noget mere opdateret end *Dansk afdeling*, f.eks. ligger her 1. bind af Marx og Engels' *Kapitalen* og deres *Udvalgte Skrifter* lige som hele Trotskys *Revolutionen forrådt* og i tillæg forfattere fra deres egen politiske tendens (International Marxist Tendency).
www.marxists.org
www.marxists.org/dansk
www.marxisme.dk
www.marxister.dk

Isaac Deutscher

Isaac Deutscher (1907-1967), polsk-jødisk marxist og historiker, er mest kendt for sin monumentale Trotsky-biografi, som udkom i tre bind 1952-1963 (*The prophet armed, The prophet unarmed* og *The prophet out-cast*). Han fik fornyet aktualitet i 2004, da Verso genudgav værket, lige som Tariq Ali genop-

trykte Isaac Deutschers *Om den israelsk-arabiske krig* i sin bog om *Fundamentalismernes sammenstød* (Informations Forlag, 2004). Tidsskriftcentret.dk lavede i foråret en personliste med biografier, sites, artikler af Isaac Deutscher, anmeldelser og debat. www.tidsskriftcentret.dk/?id=508

Radical America

Socialistisk tidsskrift opstartet med baggrund i radikaliseringen af den amerikanske studenterorganisation *Students for a Democratic Society* (SDS) i 1967 af bl.a. historikeren Paul Buhle. Tidsskriftet havde bl.a. temanumre om radikal arbejderhistorie, f.eks. arbejdskampe i 1930'erne (vol. 6, nr. 6, 1972) og 1940'erne (vol. 9, nr. 4-5, 1975), og i midten af 1970'erne satte den radikale feminisme også sit præg på tidsskriftet. Det er nu lagt online 1967-1987. De enkelte numre ligger som pdf-filer, men der er mulighed for at skanne/browse på forfattere og titler. Læs mere om tidsskriftets historie på sitet.
dl.lib.brown.edu/radicalamerica

Bjarne A. Frandsen
 Tidsskriftcentret.dk

Udstillinger

Jørgen Kählers kunst

Jørgen Kähler (1918-1974) er en kunstner, der er ukendt for de fleste i dag. Men i 1950'erne var Jørgen Kähler en kunstner, der blev knyttet store forventninger til.

Jørgen Kähler hørte til dem, der mente, at den moderne kunst

havde spillet fallit, fordi den havde mistet forbindelsen med den humanistiske tradition. Det var derfor nødvendigt at starte helt forfra med at skabe et billedsprog, der kunne tale til samtidens mennesker. Kähler arbejdede hårdt og helt på egen hånd med at få lagt et teknisk og håndværksmæssigt fundament for sine billeder. Bl.a. tilegnede han sig de gamle renæssancemestres tegneteknik på Kobberstiksamlingsstudiesal, hvor han tillige drøftede kunstneriske problemer med de ansatte. Hans motiver var hovedsagelig landskaber og portrætter. Af særlig interesse for Arbejdermuseet er portrætterne af arbejdere. Modellerne var Kählers kolleger, idet han periodisk tjente til dagen og vejen ved jord- og betonarbejde.

Jørgen Kähler var et politisk engageret menneske og kom til at bøde for sit engagement. På grund af sin indsats i modstandskampen måtte han tilbringe årene 1944-45 i KZ-lejrene Dachau og Neuengamme, og da han vendte hjem, fandt han sit atelier med indhold ødelagt ved luftangrebet på den franske skole. Efter krigen koncentrerede han sig om portrætterne og en egentlig politisk kunst, som kom frem i en række protesttryk. Der er typisk tale om protester mod krænkelse af friheds- og menneskerettigheder. Rosenbergbladet f.eks. er en protest mod henrettelsen i 1953 af det jødisk-amerikanske ægtepar Ethel og Julius Rosenberg.

Den glemsel, der har sænket sig over Jørgen Kählers indsats, skyldes formentlig, at han forlod billedkunsten, netop som han havde fået greb om sine udtryksmidler, og viede de sidste 15 år af sit liv til filosofien og

Jørgen Kähler ved fremstillingen af et protesttryk mod henrettelsen af Ethel og Julius Rosenberg i 1953 (Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv)

sociologien. Kobberstiks-samlingen ejer enkelte af hans værker, men ellers har han ikke vundet indpas på museerne. Det er derfor både glædeligt og betydningsfuldt, at hans søn, Jens J. Kähler, generøst har skænket Arbejdermuseet en samling af faderens efterladte værker. Samlingen rummer såvel fine arbejderportrætter og detaljestudier i den klassiske stil som interessante forarbejder til de grafiske protestblade. Det er denne gave, der er anledningen til udstillingen *Jørgen Kählers kunst*, der vises i to lokaler på museets 3. sal i tilknytning til den faste udstilling *Folkets århundrede*.

Udstillingen kan ses i perioden 21. juni – 31. oktober 2006. Alle dage 10-16.

*Hanne Abildgaard
Arbejdermuseet &
Arbejderbevægelsens
Bibliotek og Arkiv*